

4. *Жанов А. В., Занревский А. А., Криворучко Д. В., Погодаев В. А.* К фауне чешуекрылых острова Хортица // Природа острова Хортица. Сборник научных трудов / Под ред. В.И. Петрученко. Запорожье, 1993. – Вып. 1. – с. 72-78.
5. *Жанов А.В., Бурма С.К.* Малоизвестные и новые данные по распространению булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) в Запорожской области // Збірні матеріалів Міжнародної конференції «Сучасні проблеми біології, екології та хімії», присвяченої 20-річчю біологічного факультету ЗНУ 29 березня – 1 квітня 2007. – С. 134-135.
6. *Жанов А.В., Куценко А.Г.* Редкие чешуекрылые (Lepidoptera) Запорожской области // Сборник исследовательских работ учащихся, выполненных в рамках программы «Красная книга Запорожья». 1998. Вып. 1: 79-99. С. - 100-110
7. *Муленко М.А., Карпенко Г.О., Жанов О.В.* Энтомофауна о. Хортица // Природа острова Хортица. Коллективная монография / под ред. Охріменко С.Г. – Запорожжя: Національний заповідник «Хортиця», 2016. – Вып. 2. – С. 101-151.
8. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / Ред. *О.О. Кавало, Б.Г. Проць*. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
9. *Пан О. В.* Некоторые интересные находки чешуекрылых из заповедника «Каменные Могилы» и его окрестностей // Известия Харьковского энтомологического общества. – 1998. – Т. 5, вып. 2. – С. 71-72.
10. *Плющ И. Г., Будашкин Ю. И., Жанов А. В., Мельничук Б. В.* Булавоусые чешуекрылые (Lepidoptera, Rhopalocera) Запорожской области УССР // Фауна и биоценотические связи насекомых Украины // Киев, «Наукова думка», 1987. – С. 37-40.
11. *Плющ И. Г., Пан О. В.* Аннотированный список булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera Hesperioidea Papilionoidea) Донецкой области // Известия Харьковского энтомологического общества 2001 (2002), том IX, выпуск 1-2.: С 73-90.
12. *Святенко Е.Н.* К энтомофауне острова Хортица // Природа острова Хортица. Сборник научных трудов / под ред. В.И. Петрученко. – Запорожье, 1993. – вып.1. – с. 61-71.
13. *Святенко Е.Н., Жанов А. В.* Редкие насекомые государственного историко-культурного заповедника на острове Хортица / Изучение редких животных в РСФСР (Материалы к Красной книге) / Сборник научных трудов / М.; 1991. – С. 30-32.
14. Червона книга України. Тваринний світ. / за ред. *І.А. Акімова* – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
15. *Шелегеда В., Вилинов Ю., Жанов А., Шелегеда Е., Ермолова Г., Карзун С., Васильева Т.* Национальный природный парк «Дніпровська Лука». Каким ему быть? // Vita – Жизнь № 7.- 3.: Запорожская ассоциация «Экологическое образование», 1999. - с. 21-32.
16. *Papov S., Kanarsky Yu., Romanov G., Zhakov A., Gerasimova S.* Ukraine // Prime Butterfly Areas in Europe. – Wageningen 2003. – с. 611-631
17. www.fauna-eu.org/ Fauna Europaea

Мережа NATURA 2000 як інноваційна система охорони рідкісних видів та оселищ в Україні // Матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 15 лютого 2017 р.) / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 1. – С. 47–51.

**Захарова Марина Ярославівна,
Мойсієнко Іван Іванович**

*Херсонський державний університет
73000, Україна, Херсон, вул. Університетська, 27;
zaharovamarina03@gmail.com*

СОЗОФІТИ ОСЕЛИЩНОЇ ДИРЕКТИВИ НА НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ПІСКАХ

Однією з глобальних проблем сучасного суспільства є посилення антропогенного впливу на довкілля, що призводить до погіршення якості природного середовища, а це в свою чергу викликає скорочення біорізноманіття. Природоохоронні пріоритети останніми роками щоразу більше переорієнтовуються з видової охорони на користь оселищної концепції збереження біорізноманітності [16]. Порушення оселищ є головною причиною зниження чисельності вразливих популяцій та їх вимирання. Задля протидії таким явищам ухвалено низку міжнародних документів, з яких основоположним є Бернська конвенція (1979 р.) «Конвенція про збереження європейської дикої природи і природних оселищ» [18]. Згодом, у 1992 р., у Ріо-де-Жанейро прийнято «Конвенцію з біологічної різноманітності», що приділяє увагу збереженню оселищ, які є особливо цінними осередками біорізноманітності, і визначає оселище як «місце або тип ділянки, де природно трапляється організм чи популяція» [19, с. 29]. Того ж року затверджено «Директиву Ради Європейської економічної спільноти від 21 травня 1992 р. про збереження природних оселищ дикої фауни і флори» [19], яку скорочено називають «Директивою щодо оселищ» («Habitats Directive»). Згідно з цим документом «природні оселища – це суходільні чи водні ділянки, як природні, так і напівприродні, виділені на підставі географічних, абіотичних і біотичних рис» [19, с. 4]. У додатках до Директиви перелічено різні типи оселищ, що становлять природоохоронний інтерес, певні з них відзначені як пріоритетні. Наведено також список видів, збереження оселищ яких потребує виділення особливих охоронних територій. За цими напрацюваннями вироблено оприлюднену 2002 р. «Європейську стратегію збереження рослин» [20], обґрунтовано організацію природоохоронної мережі і визначено важливі рослинні території (important plant areas) [9] у рамках загальноєвропейської екомережі Natura 2000. Збереження біологічного різноманіття природної рослинності полягає в охороні раритетного флорогену фонду, оскільки саме ці види не є конкурентоздатними і першими зникають із складу фітоценозів.

Згідно з Оселищною концепцією збереження біорізноманіття, нами було опрацьовано Додаток II Оселищної Директиви «Види тварин і рослин, що становлять особливий інтерес для співтовариства (ЄС), збереження яких потребує створення територій особливої охорони», а саме – «Рослини» на Нижньодніпровських пісках. Досліджувана територія розташована вздовж лівого берега Дніпра в межах Херсонської та Миколаївської областей, на території Причорноморської низовини, у межах дельтової тераси Древнього Дніпра і простяглися на 150 км від Каховки до Чорного моря. Вона складається із семи арен, які разом з міжаренними

супіщаними землями займають понад 200 тис. га. Нижньодніпровські піски – унікальний піщаний масив із своєрідною рослинністю. Флора цієї території дуже різноманітна, вона представлена: лісовою рослинністю (березові, осикові, вільхові колки і т.д.), дібровами (невеликі гіперксеротермні острівні масиви в комплексі з лучною, болотною та водною рослинністю), заплавно-лучною рослинністю, чагарниковими заростями, лучною, лучно-степовою, галофільно-лучно, болотною, водною та синантропною рослинністю.

На території Нижньодніпровських пісків зростає тільки два види рослин, що включені до Додатків Оселищної директиви: *Aldrovanda vesiculosa* L. та *Angelica palustris* (Besser) Hoffm.

Aldrovanda vesiculosa – представник монотипного роду *Aldrovanda* (Monti) L. з родини Росячкові – *Droseraceae* Salisb. Це – рідкісна водна комахоїдна рослина, що включена до «Червоної книги України» [1]. Угруповання з її домінуванням – формація *Aldrovandeta vesiculosae* віднесені до Зеленої книги України [5].

На Херсонщині зустрічається переважно в заплаві Дніпра. Причому більшість місцезнаходжень (озеро Вчорашній лиман, водойми Білогрудого та Великого Потьомкінського островів) виявлені ще Й.К. Пачоським більше 100 років тому і не підтверджені сучасними знахідками. Пізніше в плавнях Дніпра на Херсонщині *A. vesiculosa* збирали тільки Д.В.Дубина – в плавнях Дніпра біля с. Крички Цюрупинського району в липні 1972 р. (Дубина, in colloquio).

На Нижньодніпровських пісках відома з двох місцезнаходжень. Вперше її виявила Т.Л. Андриєнко – в околицях Цюрупинська (озерця серед дюн Олешківських пісків, заросле озеро Рогози, липень 1976 р. [KW]). Дане місцезнаходження не вдалося підтвердити сучасними зборами та дослідити детальніше. Інше місцезнаходження *A. vesiculosa* на Нижньодніпровських пісках виявлене нещодавно: Херсонська обл., Голопристанський р-н, на південний-схід від с. Кохани, Кардашинське болото, leg. & det. М.Ф. Бойко та І.І. Мойсієнко. *A. vesiculosa* виявлено в 5 невеликих торф'яних озерцях зі стоячою водою глибиною 1-2 м, до 50 м завдовжки і 30 м завширшки. Озерця розташовані серед очеретяних плавнів, основу їх рослинного покриву складають довгокореневищні *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Scirpus lacustris* L., *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L. По берегах озер поодинокі трапляються кущі *Salix cinerea* L. Із різнотрав'я відмічені *Lysimachia vulgaris* L., *Myosotis scorpioides* L., *Rumex hydrolapathum* Huds., *Spartanium erectum* L., *Stachys palustris* L., *Thelypteris palustris* Schott. В рослинному покриві озер біля берегів та на більш мілких місцях посередині домінує представник вкорінених занурено-водно-повітряних рослин *Nymphaea alba* L. – з великими косо піднятими листками, а на більш глибоких ділянках – невикорінені занурено-водні *Ceratophyllum demersum* L. та *Utricularia vulgaris* L. Також відмічені *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Spirodela polyrrhiza* (L.) Schleid., *Lemna minor* L., *Lemna trisulca* L. Зустрічається *A. vesiculosa* біля поверхні води на глибині 2-10 см по краю озер в місцях з відкритим водним плесом (тут відмічена максимальна кількість особин, 20-30 на 1 м²), серед розріджених заростей *Nymphaea alba*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Utricularia vulgaris*, а також в угрупованнях *Phragmites australis*. Більшість особин добре розвинуті, з стеблами 5-12 см завдовжки. У виявленому місцезнаходженні знаходилась тільки у вегетативному стані. На даній території, як правило, розмножується вегетативно – фрагментами стебла і туріонами, які перезимовують на дні озер, а навесні, при настанні відповідних температур, піднімаються ближче до поверхні і продовжує цикл свого розвитку [3]. *A. vesiculosa* є дуже рідкісною рослиною на Херсонщині, що вже

зникла з цілого ряду місцезнаходжень, що є результатом інтенсивного антропогенного впливу останніх десятиліть (хімічне забруднення, засолення води, евтрофікація водойм, зарегульованість русла Дніпра та ін.). Ще одну причину зникнення її в результаті опосередкованого впливу людини описав Й.К. Пачоський [12] на озері Вчорашній лиман. Звідти її витіснила дуже агресивна північноамериканська рослина *Elodea canadensis* Michx. З метою охорони популяції *A. vesiculosa* необхідно створити ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Кардашинське болото». Кардашинське болото є унікальним для півдня України природним ландшафтом, оскільки це найпівденніше торфове болото в Україні. За даними Є.М.Лавренка воно займало площу понад 2000 га (7). Тут зустрічається ще ряд рідкісних видів рослин (*Anacamptis palustris* Jacq., *Centaurea breviceps* Iljin, *Nymphaea alba* L. та ін.) і тварин (*Satanas gigas* Ev., *Saga pedo* (Pall.), *Cerinthia polyxena* (DS), *Papilio machaon* (L.) та ін.). Також представлені угруповання Зеленої книги України (формації *Aldrovandeta vesiculosae*, *Stipeta borysthonicae*), рідкісні оселища Додатків Оселищної директиви (6240 Субпаннонські лучні степи та остепнені луки, 080 Феноскадальні листопадні заболочені ліси, 6240 Субпаннонські лучні степи та остепнені луки). Воно є важливим джерелом палеоботанічної інформації [2; 7]. Враховуючи високу соціологічну цінність Кардашинського болота, доцільно вивчити питання створення тут об'єкта Смарагдової мережі.

Angelica palustris (Besser) Hoffm. – багаторічна трав'яниста рослина, 50-120 см заввишки, знаходиться під охороною Бернської конвенції [6]. На території України трапляється в Поліссі, Лісостепу та Степу. На території Нижньодніпровських пісків *A. palustris* відомий з одного місцезнаходження, де вперше відмічений Н.Ю. Свистуновою: в урочищі «Буркутські плавні», ок. с. Буркути, Голопристанського району [14]. Нами дана популяція була детально досліджена у 2016 р. в оселищі «Острів», неподалік границі НПП «Олешківські піски» (координати: N 46°24.124' E 032°48.689'). *A. palustris* зростає в складі угруповань вологого вербово-тополево-ясеневі лісу. Загальне проективне покриття становить близько 70 %, з них: 70 % – деревний, 20 % – чагарниковий та 40 % – трав'яний ярус. Серед деревних рослин домінують: *Fraxinus excelsior*, *Populus nigra*, *Salix alba*, рідше трапляються *Betula borysthonica*, *Populus tremula* та *Quercus robur*. Підлісок утворений досить вологолюбивими чагарниками, такими як *Frangula alnus*, *Rubus caesius*, *Salix cinerea*, *Viburnum opulus*. Трав'янистий покрив представлений болотними та лучно-болотними рослинами, такими як *Carex acutiformis*, *C. riparia*, *Iris pseudocorus*, *Lysimachia vulgaris*, *Stachys palustris*, *Lycopus europaeus*, *Lythrum salicaria*, *Calystegia sepium*, *Thelypteris palustris*, *Dryopteris carthusiana*. Весною в таких лісах масово квітнуть *Ficaria verna* та *Glechoma hederacea*. Окрім лісових угруповань в урочищі Буркутські плавні *A. palustris* зустрічається по узліссях та на луках. В складі трав'янистих угруповань оселище *A. palustris* досліджена нами на території НПП «Олешківські піски», неподалік озера Довгого (координати 46.40860 032.81582). *Angelica palustris* зростає в складі лучного угруповання із загальним проективним покриттям 85%. В рослинному покриві домінують *Shenodurus interupta*, *Geranium collinum*, *Lysimachia vulgaris*, *Poa angustifolia*, *Scirpoides holoschoenus*, *Lathyrus pratensis*, *Inula salicina*. Оселище *A. palustris* в урочищі Буркутські плавні має високу соціологічну цінність, оскільки, тут зустрічається ціла низка інших созофітів з Червоної книги України (*Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (ЧКУ), *Betula borysthonica*, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l.) та Червоного списку Херсонської

області (*Dryopteris cartusiana*, *Fraxinus excelsior*, *Inula helenium*, *Ophoglossum vulgatum*, (Besser) Hoffm, *Quercus robur* та *Valeriana stolonifera*) [15]. Також на даній території представлені угруповання Зеленої книги України (формації *Salvinietal nantantis*, *Ceratophylletal tanaitica*, *Betuletal borysthenaicae*, *Stipetal borysthenaicae*) та оселища включені до додатків оселищної директиви (6240 Субпаннонські лучні степи та остепнені луки, 2340 Поннанські континентальні дюни, 080 Феноскадальні листопадні заболочені ліси, 7130 Покривні болота, тощо) [15]. На даній території запроєнтовано створення об'єкта Смарагдової мережі на площі понад 46 тис. гектарів (національний природний парк «Олешківські піски» в широкому розумінні).

Місцезнаходження *A. palustris* в урочищі Буркутські плавні є єдиним в Північному Причорномор'ї, суттєво відірваним від основного ареалу. Найближчі місцезнаходження розташовані в північній частині степової зони на 250-300 км північніше. На теперішній час тільки невелика частина популяції *A. palustris* охороняється в складі національного природного парку «Олешківські піски». Не охороняються, або частково охороняються також і інші об'єкти охорони. Нагальним завданням є повне заповідання даного урочища. Є різні підходи до вирішення цього питання: включення до складу існуючого національного природного парку «Олешківські піски», або до складу проєктованого регіонального ландшафтного парку «Гілея».

Використані джерела:

1. Андрієнко Т.Л. Альдрованда пухирчата – *Aldrovanda vesiculosa* L. // Червона книга України. Рослинний світ. – Київ: У.Е., 1996. – С. 132.
2. Безусько Л. Г. До питання про поширення лісів у Нижньому Подніпров'ї у пізньому голоцені (за палеологічними даними) / Л. Г. Безусько, А. Г. Безусько // Наук. зап. Нац. ун-ту Києво-Могилянська Академія. Біологія та екологія. – 2000. – Т. 18. – С.4-11.
3. Бойко М.Ф., Мойсієнко І.І. Знахідка *Aldrovanda vesiculosa* L. на Кардашинському болоті в Херсонській області (Україна) // Укр. ботан. журн. – 2001. – Т. 58, № 6. – С. 706-709.
4. Вініченко Т. С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. – К.: Хімджест, 2006. – 176 с.
5. Зеленая книга Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1987. – 215 с.
6. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – Київ: Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.
7. Лавренко Е. М. До вивчення ландшафтів і стратиграфії Кардашинського болота в межах низу Дніпра / Е. М. Лавренко, З. Ізвенкова // Четвертичний період. – К., 1936. – Т. 1. – С. 3-14.
8. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды / Дубина Д.В., Гейны С., Гроудова З. и др. / – Киев: Наук. думка, 1993 – 436 с.
9. Методичні аспекти впровадження міжнародної програми «Важливі ботанічні території» в Україні / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко. – К.: Арістей, 2008. – 43 с.
10. Мойсієнко І.І. НПП Білобережжя Святослава/ І.І. Мойсієнко // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків Ч.2. Національні природні парки. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – С.27-43.
11. Мойсієнко І.І. НПП Олешківські піски/ І.І. Мойсієнко // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків Ч.2. Національні природні парки. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – С.357-380.
12. Пачосний И.К. Описание растительности Херсонской губернии. Выпуск III. Плавни, пески, солончаки, сорные растения. – Херсон, 1927. – 223 с.
13. Уманець О.Ю. БЗ Чорноморський / О.Ю. Уманець // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України Ч.1. Біосферні заповідники. Природні заповідники. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – С.73-93.
14. Флора УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР. – т. 7. – 1955. – С. 578.
15. Червоний список Херсонської області // Рішення XXVI сесії VI скликання від 13.11.2013 No 893 « Про затвердження Червоного списку Херсонської області та положення про нього». – Херсон, 2013. – 8 с.

16. Чопик В.І. Наукові основи охорони рідкісних видів флори України // Укр. ботан. журн. – 1970. – 27, № 6. – С. 693-703.
17. Convention on biological diversity. – Rio de Janeiro: Environmental Law and Institutions Programme Activity Centre, 1992. – 56 p.
18. Convention on conservation of European wildlife and natural habitats. – Bern, 1979. – 12 p.
19. Council Directive 92/43/EEC of May 1992 on the conservation of natural habitats and wildfauna and flora // Official Journ. of the European Union. – 1992. – L 206. – P. 1-50.
20. European plant conservation strategy. – London: Council of Europe & Planta Europa, 2002. – 43 p.
21. Identifying important plant areas: a site selection manual for Europe, and a basis for developing guidelines for other regions of the world. – Hague: Plantlife International, 2002. – 52 p.
22. Interpretation manual of European Union Habitats. – Strasbourg: European Commission, 2007. – 143 p.